

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

TENDENCIES AND EFFICIENCY OF THE AGRARIAN ENTERPRISES STAFF USE UNDER THE ECONOMIC CRISIS CONDITION

У статті розглядаються проблеми зайнятості та ефективності використання персоналу в аграрних підприємствах України. Досліджено показники економічної активності населення за місцем проживання в Україні протягом 2015–2018 років і виявлено, що проблеми зайнятості в сільській місцевості є глибшими порівняно з містом. Виявлено, що відсоток безробіття в Україні вищий порівняно із природною нормою, що підкреслює необхідність вирішення проблеми зайнятості. З'ясовано, що найвищий рівень безробіття (18%) спостерігається серед кваліфікованих робітників сільського господарства, що пов'язано із сезонністю праці в галузі. Виявлено, що зростання продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах зумовлене впровадженням інтенсивних технологій. Обґрунтовано, що в умовах кризи головним критерієм ефективності використання праці в сільському господарстві має стати баланс між соціальними та економічними критеріями.

Ключові слова: персонал, трудові ресурси, зайнятість, безробіття, економічно активне населення, аграрний сектор, ефективність використання персоналу, продуктивність праці.

В статті рассматриваются проблемы занятости и эффективности использования персонала в аграрных предприятиях Украины. Исследованы показатели экономической активности населения по месту жительства в Украине на протяжении 2015–2018 годов и выявлено, что проблемы занятости в сельской местности являются более глубокими по сравнению с городом. Выявлено, что процент безработицы в Украине выше по сравнению с естественной нормой, что подчеркивает необходимость решения проблемы занятости. Выяснено, что высокий уровень безработицы (18%) наблюдается среди квалифицированных работников сельского хозяйства, что связано с сезонностью труда в отрасли. Выявлено, что рост производительности труда в сельскохозяйственных предприятиях обусловлен внедрением интенсивных технологий. Обосновано, что в условиях кризиса главным критерием эффективности использования труда в сельском хозяйстве должен стать баланс между социальными и экономическими критериями.

Ключевые слова: персонал, трудовые ресурсы, занятость, безработица, экономически активное население, аграрный сектор, эффективность использования персонала, производительность труда.

УДК 338.24: 338.436.33

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-18>

Бодрий Я.А.

здобувач

Полтавська державна аграрна академія

Bodryi Yaroslav

Poltava State Agrarian Academy

The employment and use efficiency problems in Ukrainian agricultural enterprises staff has been explored in the article. The agricultural enterprises staff plays a key role in ensuring the economic activity efficiency. This economic sector requires unique skills by staff, because agricultural production involves interaction with the earth and living organisms, which requires workers to understand natural processes, knowledge of technologies for working with natural resource efficiency. At this time, much more of the economically active population is engaged in agribusiness in Ukraine, compared with other countries in Europe, but labor efficiency is much lower than in developed economies. The indicators of population economic activity by the residence place in Ukraine during 2015–2018 have been investigated and it has been found out that the employments problems in rural areas have been deeper than in urban areas. It has revealed that the percentage of unemployment in Ukraine is higher, compared to the natural norm, which emphasizes the need to solve the problem of employment. In the process of employment and unemployment indicators by occupation, it has been found that the highest unemployment rate (18%) has been observed among skilled agricultural and fishery workers. This is due to the seasonality of work in the agricultural sector. The labor use in agriculture has certain characteristics related to the industry specifics. It has been substantiated that the main indicator that characterizes of the staff use efficiency is labor productivity. In recent years, there has been a significant increase in labor productivity in agriculture, in particular in animal husbandry, labor productivity has increased by 7.6 times, in crop production by 3.5 times. It has been found out that productivity growth in agricultural enterprises has been caused by the introduction of intensive technologies and high production capacities, which significantly contribute to the labor efficiency increase. It has been substantiated that in a crisis, the main criterion for the labor use efficiency in agriculture should be a balance between social and economic criteria for labor use.

Key words: staff, labor resources, employment, unemployment, economically active population, agrarian sector, efficiency of personnel use, labor productivity.

Постановка проблеми. Персонал аграрних підприємств відіграє ключову роль у забезпеченні ефективності господарської діяльності. Цей сектор економіки вимагає унікальних навичок незалежно від займаної посади, оскільки аграрне виробництво передбачає взаємодію із землею та живими організмами, що вимагає від працівників розуміння природних процесів, знання технологій роботи із земельними ресурсами та володіння методиками розрахунку показників ефективності використання природних, зокрема земельних, ресурсів. Нині в Україні в агробізнесі зайнята набагато більша частина економічно активного населення порівняно із іншими регіонами, при цьому ефективність використання трудових ресурсів набагато нижча, ніж у країнах із розвинутою економікою.

В умовах економічної кризи 2020 року питання ефективності використання персоналу є актуальним для всіх сфер. Для низки підприємств як національної, так і світової економіки постає питання збереження робочих місць та досягнутих показників роботи персоналу. Аграрний сектор виступає головним стратегічним сегментом, який може забезпечити стабілізацію національної економіки в найближчі післякризові роки, що підкреслює необхідність виявлення резервів підвищення ефективності використання персоналу аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ефективності використання персоналу в аграрній сфері привертає увагу низки науковців. Цю проблематику досліджують: А.Г. Бабенко,

А.Л. Бикова, К.В. Бондаревська, А. Кібанов, А.В. Лобза, В.М. Лукашевич, Л.І. Михайлова, Маркіна І.А., Саблук П.Т., Самойлик Ю.В., Семенова Л.Ю., Шпак Н.А., Шкарлет С.М. та ін. Як зазначає В.М. Лукашевич, «вивчення проблем ефективного управління персоналом аграрних підприємств зумовлено об'єктивними якісними змінами, що характеризують сучасну діяльність і трансформації в аграрному секторі, активну й визначальну роль людських ресурсів в управлінні підприємством [4, с. 9].

Актуальність ефективного відбору персоналу, зокрема в умовах економічної кризи, розглядається у працях А.В. Лобзи, А.Л. Бикової, Л.Ю. Семенової, які зазначають, що «на сучасному етапі розвитку та реформування економічної і соціально-трудої сфер вимоги до персоналу постійно зростають. Найм висококваліфікованого персоналу, здатного вирішувати проблеми сучасного господарювання у кризовій ситуації, став для багатьох підприємств важко вирішуваним завданням. Великого значення набувають не тільки високі ділові якості, але й широта стратегічного мислення, підприємливість, самостійність, стресостійкість. Вищезазначене вимагає під час створення системи найму персоналу враховувати всі ці якості, інакше підприємство втрачає значні фінансові ресурси на нескінченних прийомах і звільненнях співробітників, і це стає основною проблемою» [5]. Ю.В. Самойлик акцентує увагу на соціальному складнику в управлінні персоналом та підприємством загалом: «соціальна політика стає невід'ємним складником стратегії підприємства. Соціальну політику підприємства можна розглядати у двох аспектах: внутрішньому та зовнішньому. Внутрішня соціальна політика спрямована насамперед на різнобічний розвиток персоналу

підприємства, зовнішня – на задоволення соціальних потреб споживачів, зокрема їхнього попиту на якісну продукцію, а також на додаткові послуги соціального характеру» [8, с. 195].

Цілком слушно підкреслює О. Кузьмак, що «специфіка зайнятості в сільській місцевості порівняно з міською полягає у нижчому рівні розвитку і різному співвідношенні виробничих і невиробничих галузей; сезонності сільськогосподарського виробництва; домінуванні сільського господарства» [3].

Позитивно оцінюючи вагомість наукового доробку провідних учених-економістів у сфері управління персоналом, варто вказати, що залишається не досить дослідженим питання ефективності використання персоналу аграрних підприємств. Особливої актуальності набуває ця проблематика в сучасних умовах економічної кризи, тому вимагає проведення відповідних наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою дослідження є діагностика тенденцій економічної активності населення, зайнятості та безробіття в міській та сільській місцевості, виявлення тенденцій ефективності використання персоналу, зокрема продуктивності праці, в аграрних підприємствах, та з'ясування особливостей використання персоналу в аграрному секторі в умовах кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роль персоналу в діяльності підприємства є визначальною. Оцінювання точного внеску як окремого працівника, так і колективу загалом, кінцевий результат господарської діяльності економічної системи є складним процесом, оскільки, крім прямого трудового внеску, у створення продукту вкладається також уречевлена в основних і оборотних засобах праця. Використання праці в сільському господарстві має певні особливості, пов'язані із специфікою самої галузі: сезонний характер

Таблиця 1

Динаміка показників економічної активності населення за місцем проживання в Україні, 2015–2018 рр.

Роки	Економічно активне населення у віці 15–70 років, тис. осіб				Економічно неактивне населення у віці 15–70 років, тис. осіб		Рівень економічної активності, у відсотках		Рівень зайнятості, %		Рівень безробіття, %	
	зайняті		безробітні		міські поселення	сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість
	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість								
2015	11309,0	5134,20	1121,40	533,3	7277,8	3647,7	63,1	60,8	57,4	55,1	9	9,4
2016	11178,5	5098,4	1127,9	550,3	7300,4	3633,7	62,8	60,9	57	54,9	9,2	9,7
2017	11109,3	5047,1	1142,9	555,1	7270,9	3674,1	62,8	60,4	56,9	54,4	9,3	9,9
2018	11271,7	5089,2	1063,1	515,5	7079,9	3644,9	63,5	60,6	58,1	55,0	8,6	9,2
2018 р. від 2015 р., +/-	-37,3	-45,0	-58,30	-17,8	-197,9	-2,8	0,40	-0,20	0,70	-0,10	-0,40	-0,20

Джерело: узагальнено автором за [2]

виробничого процесу; зосередження виробництва насамперед у сільській місцевості; посилена інтенсифікація, що зумовлює зменшення потреби в персоналі; скорочення галузі тваринництва в більшості підприємств, яка завжди забезпечувала сільських жителів робочими місцями; урбанізація – зростання ролі міст і, як наслідок, відтік кадрів із села тощо.

За офіційними статистичними даними, рівень безробіття у 2018 р. порівняно із 2015 р. знизився на 0,4 в.п. у містах та на 0,2 в.п. у сільській місцевості. При цьому рівень безробіття залишається

суттєво вищим від природної норми безробіття (табл. 1).

Загалом протягом досліджуваного періоду чисельність економічно активного населення в Україні зменшується, а саме: у місті – на 37,3 тис. осіб, або 0,3%, у сільській місцевості – на 45 тис. осіб, або 0,9%. Зменшилася чисельність економічно неактивного населення у віці 15–70 років, які проживають у місті, на 197,9 тис. осіб, або 2,7%, тоді як у сільській місцевості цей показник зменшився лише на 2,8 тис. осіб, або на 0,08%. Такі дані свідчать про збільшення пропозицій

Таблиця 2

Економічна активність населення за професією, спеціальністю в Україні згідно з дипломом (посвідченням), 2018 р., тис. осіб

Групи професій	Економічно активне населення у віці 15–70 років						Економічно неактивне населення у віці 15–70 років
	Усього	Питома вага, %	у тому числі				
			зайняті	питома вага, %	безробітні	питома вага, %	
Усього	17939,5	100,0	16 360,9	91,2	1578,6	8,8	10724,8
у тому числі професіонали: менеджери (управителі)	125,1	0,7	111,7	89,3	13,4	10,7	20,8
в галузі фізичних, математичних та технічних наук	1827,9	10,2	1679,2	91,9	148,7	8,1	613,6
в галузі наук про життя та медичних наук	566,8	3,2	540,2	95,3	26,6	4,7	177,4
викладачі	1100,1	6,1	1045,3	95,0	54,8	5,0	363,9
інші професіонали	2538,9	14,2	2292,8	90,3	246,1	9,7	705,5
технічні фахівці в галузі прикладних наук та техніки	1409,0	7,9	1316,1	93,4	92,9	6,6	639,3
фахівці в галузі біології, агрономії та медицини	812,9	4,5	768,0	94,5	44,9	5,5	352,4
фахівці в галузі освіти	205,5	1,1	193,8	94,3	11,7	5,7	135,7
інші фахівці	899,2	5,0	809,3	90,0	89,9	10,0	521,1
фахівці в галузі харчової та переробної промисловості	70,2	0,4	60,4	86,0	9,8	14,0	30,2
службовці, пов'язані з інформацією	126,3	0,7	113,0	89,5	13,3	10,5	70,1
службовці, що обслуговують клієнтів	43,8	0,2	42,1	96,1	1,7	3,9	21,6
працівники, що надають персональні та захисні послуги	676,4	3,8	599,8	88,7	76,6	11,3	323,4
продавці та демонстратори	245,9	1,4	234,1	95,2	11,8	4,8	118,6
кваліфіковані сільськогосподарські робітники та рибалки	25,5	0,1	20,9	82,0	4,6	18,0	11,6
робітники з видобутку корисних копалин і на будівництві	539,5	3,0	490,4	90,9	49,1	9,1	263,6
робітники металургійних та машинобудівних професій	1177,8	6,6	1051,0	89,2	126,8	10,8	347,7
інші кваліфіковані робітники з інструментом	427,9	2,4	381,8	89,2	46,1	10,8	227,6
робітники, що обслуговують промислове устаткування	72,4	0,4	61,7	85,2	10,7	14,8	38,0
робітники, що обслуговують машини та складальники машин	330,5	1,8	306,1	92,6	24,4	7,4	213,4
водії та робітники з обслуговування пересувної техніки та установок	1046,3	5,8	951,5	90,9	94,8	9,1	431,2
інші професії	23,8	0,1	19,4	81,5	4,4	18,5	16,1
не мають професії	3647,8	20,3	3272,3	89,7	375,5	10,3	5 082,0

Джерело: узагальнено автором за [2]

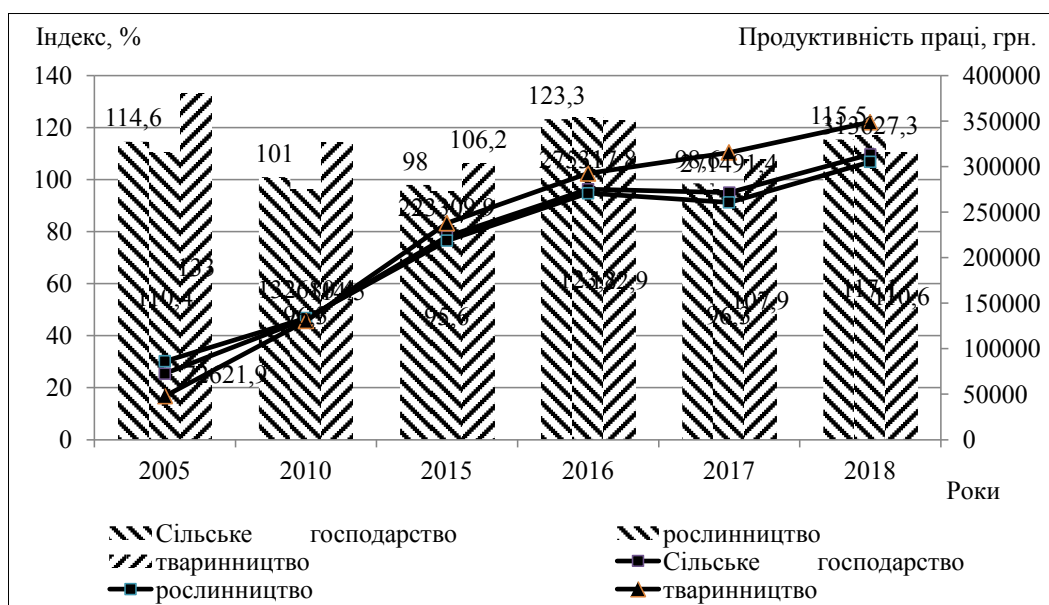

Рис. 1. Динаміка показників продуктивності праці та індексів її зміни в сільськогосподарських підприємствах України, 2010–2018 рр., 2005–2018 рр.

Джерело: узагальнено автором за [9]

роботи у місті і, як наслідок, переходу однієї категорії в іншу. Рівень зайнятості як в місті, так і в селі, є невисоким і становить відповідно 58,1% та 55%. Таким чином, проблема зайнятості та безробіття є досить актуальною для України, якщо для міського населення спостерігаються певні позитивні зміни, то кількість робочих місць у сільській місцевості не збільшується. Водночас в умовах економічної кризи 2020 р. ситуація на ринку праці докорінно змінюється. Низка підприємств вимушено скорочують чисельність персоналу, це насамперед стосується сфери послуг, торгівлі, офісної роботи, туризму, індустрії розваг, ресторанного бізнесу тощо. Водночас сільське господарство, незважаючи на кризу, не скорочує масштабів діяльності, тому потребує професійних кадрів. Якщо проаналізувати економічну активність населення в розрізі професій та спеціальностей (табл. 2), то найбільший відсоток безробітних спостерігається саме серед кваліфікованих сільськогосподарських робітників та рибалок.

Такий високий відсоток безробіття в галузі сільського господарства зумовлений сезонністю зайнятості в цій сфері. Так, у напружений період польових робіт сільськогосподарські підприємства активно залучають персонал, у тому числі сезонних робітників за короткостроковими договорами працевлаштування, а в зимовий період, коли потреби в робочій силі мінімальні, значна частина персоналу звільняється і стає на облік у центр зайнятості, що і забезпечує високий відсоток безробіття в галузі.

За питомою вагою у структурі економічно активного населення частка кваліфікованих сільськогосподарських робітників незначна – 0,1%.

Така статистика підкреслює необхідність збільшення чисельності фахівців у цій галузі з огляду на пріоритетність розвитку цієї сфери, особливо в сучасних умовах економічної кризи. Значний відсоток займають професіонали в галузі фізичних, математичних, технічних наук – 10,2%, а також технічні фахівці в галузі прикладних наук та техніки – 7,9%. Найвищий рівень зайнятості серед службовців, що обслуговують клієнтів, – 96,1% (42,1 тис. осіб), рівень безробіття становить 3,9% (1,7 тис. осіб). Для оцінки ефективності використання персоналу в аграрних підприємствах є низка методик та концептуальних підходів щодо розуміння цієї категорії.

М.Й. Малік та О.Г. Шпикуляк вважають, що під час оцінки ефективності використання праці персоналу потрібно розрізняти, окрім економічного ефекту (виражається у кількісних показниках продуктивності праці, собівартості продукції, прибутку, рентабельності), ще і соціальний ефект: поліпшення умов праці, підвищення соціальної активності колективу тощо) [6, с. 181]. Більшість науковців згодні з думкою, що основним показником, який характеризує ефективність використання персоналу в підприємствах, є продуктивність праці.

Так, К.В. Бондаревська стверджує, що з підвищенням продуктивності праці знижується собівартість продукції та зростає прибуток. Отже, маючи більше коштів у своєму розпорядженні, менеджмент аграрного підприємства може покращувати матеріальне стимулювання продуктивності праці працівників [1, с. 8]. Процес управління продуктивністю праці здійснюється на основі дії управляючої системи (заробітна плата) на керовану систему

(продуктивність праці) [7, с. 109]. У 2018 р. продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах України становила 313 627 грн, що в 4,3 раза більше, ніж у 2005 р. (рис. 1).

Найбільше зросла продуктивність праці у тваринництві – у 7,6 раза, вона становила у 2018 р. 348 901,4 грн. Таким чином, вона переважає показники продуктивності праці в рослинництві, які становили у 2018 р. 305 314,5 грн.

Індекс зростання продуктивності праці у 2018 р. порівняно із 2017 р. становив 115,5%, у тому числі в рослинництві цей показник становив 117,1%, у тваринництві – 110,6%. Зростання продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах в останні роки зумовлене впровадженням інтенсивних технологій, високопродуктивних виробничих потужностей, які суттєво сприяють підвищенню ефективності праці.

Таким чином, в умовах економічної кризи і підвищення значущості аграрного сектору у виконанні головного його завдання – формування продовольчої безпеки – питання ефективності використання ресурсів галузі, зокрема персоналу, набуває все більшого значення. Тенденції минулих років свідчать про значний потенціал щодо підвищення ефективності використання персоналу в сільськогосподарських підприємствах, зокрема за рахунок інтенсивних технологій. В умовах кризи та для забезпечення розвитку соціально-економічних відносин на високому рівні головним критерієм ефективності використання праці в сільському господарстві має стати баланс між соціальними та економічними критеріями використання праці.

Висновки з проведеного дослідження. Персонал є важливим ресурсом будь-якого підприємства, а для сільськогосподарського – головним фактором виробництва. Тенденції зайнятості економічно активного населення в Україні свідчать про наявність диспропорцій у зайнятості в розрізі галузей та територій проживання. Частка сільського зайнятого населення є меншою порівняно із міським. Водночас в умовах економічної кризи 2020 р. ринок праці докорінно змінюється, оскільки саме в аграрному секторі у зв'язку з кризовими явищами попит на трудові ресурси не знижується. Водночас стрімке зростання продуктивності праці, зумовлене інтенсифікацією аграрної галузі, позитивно впливаючи на загальну ефективність господарської діяльності підприємства, знижує соціальну ефективність, оскільки за таких умов суттєво знижується потреба в персоналі. Отже, головним завданням управління персоналом як на рівні підприємства, так і на регіональному та державному рівнях є забезпечення і економічної, і соціальної ефективності використання персоналу, зокрема в аграрному секторі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бондаревська К.В. Ефективність використання персоналу аграрних підприємств: Монографія. Дніпропетровськ: ДДФА, 2012. 165 с.
2. Економічна активність населення України 2018: Статистичний збірник. Відповідальний за випуск Осипова І.І. Державна служба статистики України. 2019. 205 с.
3. Кузьмак О.І. Особливості формування та використання сільського трудового потенціалу. *Економіка. Вісник*. Рівне, 2007. Вип. №3 (39). С. 148–156.
4. Лукашевич В.М. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Навч. пос. Львів: Новий світ – 2000, 2004. 248 с.
5. Лобза А.В., Бикова А.Л., Семенова Л.Ю. Підходи до створення ефективної системи найму персоналу на сучасному вітчизняному підприємстві. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. Серія Економіка. Випуск 1 (47). Т.1.
6. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Кадровий потенціал аграрних підприємств: Управлінський аспект: Монографія. К.: ННЦ «ІАЕ», 2005. 370 с.
7. Писаренко Б.А., Проценко Н.Б. Економічний механізм управління продуктивністю праці. *Вісник економічної науки України*. 2009. № 2. С. 109–113.
8. Самойлик Ю.В. Стратегічні напрями соціальної політики підприємства. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки*. 2011. № 4 (49), частина II. С. 198–203.
9. Сільське господарство України 2018: Статистичний збірник Відповідальний за вип. Прокопенко О.В. К. Державна служба статистики України. 2019. 235 с.

REFERENCES:

1. Bondarevska K.V. (2012) *Efektivnist vykorystannia personalu ahrarnykh pidpriemstv* [Efficiency of use of personnel of agricultural enterprises]. Dnipropetrovsk: DDFA. (in Ukrainian).
2. *Economic Activity of the Population of Ukraine 2018*: Editor I. Osipova State Statistics Service of Ukraine. 2019. 205 p.
3. Kuzmak O.I. *Osoblyvosti formuvannia ta vykorystannia silskoho trudovoho potentsialu* [Features of formation and use of rural labor potential]. *Ekonomika. Visnyk*. Rivne, 2007. Vyp. 3 (39). pp. 148–156.
4. Lukashevych V.M. (2004) *Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny* [Labor economics and social and labor relations]. Lviv: Novyi svit – 2000. (in Ukrainian).
5. Lobza A.V., Bykova A.L., Semenova L.Yu. (2016) *Pidkhody do stvorennia efektyvnoi systemy naimu personalu na suchasnomu vitchyznianomu pidpriemstvi* [Approaches to creation of an effective system of hiring of personnel in the modern domestic enterprise]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. 2016. Seria Ekonomika. Vyp. 1 (47). T.1.
6. Malik M.Y., Shpykuliak O.H. (2005) *Kadrovyy potentsial ahrarnykh pidpriemstv: Upravlinskyi aspekt* [Personnel potential of agricultural enterprises: Management aspect]. K.: NNTs «IAE». (in Ukrainian).

7. Pysarenko B.A., Protsenko N.B. (2009) Ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia produktyvnistiu pratsi [Economic mechanism of labor productivity management]. Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy. No 2. pp. 109–113.

8. Samoilyk Yu.V. (2011) Stratehichni napriamy sotsialnoi polityky pidpriemstva [Strategic directions of

enterprise social policy]. Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriiia : Ekonomichni nauky. No. 4 (49), Vol. II. pp. 198–203.

9. Agricultural statistics for 2018. Editor Prokopenko OV K. State Statistics Service of Ukraine. 2019. 235 p.